

2-БОБ.

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚ ВА БУРЧЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ. ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВА ҲИМОЯ ҚИЛИШ

8-модда. Фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларининг вужудга келиш асослари

Фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари қонун ҳужжатларида назарда тутилган асослардан, шунингдек фуқаролар ҳамда юридик шахсларнинг, гарчи қонун ҳужжатларида назарда тутилган бўлмаса-да, лекин фуқаролик қонун ҳужжатларининг умумий негизлари ва мазмунига кўра фуқаролик ҳуқуқ ҳамда бурчларни келтириб чиқарадиган ҳаракатларидан вужудга келади.

Фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари қуйидагилардан вужудга келади:

1) қонунда назарда тутилган шартномалар ва бошқа битимлардан, шунингдек гарчи қонунда назарда тутилган бўлмаса-да, лекин унга зид бўлмаган шартномалар ва бошқа битимлардан;

Қаранг: мазкур Кодекснинг [353 — 355, 357, 364 — 366-моддалари](#), Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пелнумининг 22.12.2006 йилдаги «Суд амалиётида битимларни тартибга солувчи қонунчилик нормаларини татбиқ қилишда вужудга келадиган айрим масалалар тўғрисида»ги қарорининг [1-2-бандлари](#).

2) қонунда фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари вужудга келишининг асоси сифатида назарда тутилган давлат органларининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳужжатларидан;

Қаранг: мазкур Кодекснинг [12, 15, 78, 206-моддалари](#).

3) суднинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини белгилаган қароридан;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 9 — 11-моддалари, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси 249 — 251, 257 — 259-моддалари.

4) қонун йўл қўядиган асосларда мол-мулк олиш натижасида;

5) фан, адабиёт, санъат асарларини яратиш, ихтиролар ва бошқа интеллектуал фаолият натижасида;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 81, 182, 1041 — 1048, 1056-моддалари, Ўзбекистон Республикасининг 31.10.1990 йилдаги «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»ги Қонунининг 3-моддаси.

6) бошқа шахсга зарар етказиш натижасида;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 57-боби (985 — 1004-моддалар).

7) асоссиз бойиб кетиш натижасида;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 58-боби (1023 — 1030-моддалар), Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси 339-моддаси.

8) фуқаролар ва юридик шахсларнинг бошқа ҳаракатлари натижасида;

9) қонун ҳужжатлари фуқаролик-ҳуқуқий оқибатларнинг келиб чиқиши билан боғлайдиган ҳодисалар натижасида.

Давлат рўйхатидан ўтказилиши шарт бўлган мол-мулкка бўлган ҳуқуқлар, агар қонунда бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, унга бўлган тегишли ҳуқуқлар рўйхатдан ўтказилган пайтдан бошлаб вужудга келади.

Қаранг: мазкур Кодекснинг [84](#), [111](#), [185](#), [210](#), [481-моддалари](#).

9-модда. Фуқаролик ҳуқуқларини амалга ошириш

Фуқаролар ва юридик шахслар ўзларига тегишли бўлган фуқаролик ҳуқуқларини, шу жумладан уларни ҳимоя қилиш ҳуқуқини ҳам ўз хоҳишларига кўра тасарруф этадилар.

Фуқаролар ва юридик шахсларнинг ўз ҳуқуқларини амалга оширишдан воз кечиши бу ҳуқуқларнинг бекор қилинишига олиб келмайди, қонунда назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Фуқаролик ҳуқуқларини амалга ошириш бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузмаслиги шарт. Фуқаролик ҳуқуқий муносабатлари иштирокчиларининг ҳалол, оқилона ва адолат билан ҳаракат қилиши назарда тутилади.

Фуқаролар ва юридик шахслар ўз ҳуқуқларини амалга оширишда жамиятнинг маънавий тамойиллари ва ахлоқий нормаларини ҳурмат қилишлари, тадбиркорлар эса — иш одоби қоидаларига ҳам риоя этишлари керак.

Фуқаролар ва юридик шахсларнинг бошқа шахсга зарар етказишга, бошқача шаклларда ҳуқуқни суиистеъмол қилишга, шунингдек ҳуқуқни унинг мақсадига зид тарзда амалга оширишга қаратилган ҳаракатларига йўл қўйилмайди.

Ушбу модданинг [учинчи](#), [тўртинчи](#) ва [бешинчи](#) қисмларида назарда тутилган талабларга риоя қилинмаган

тақдирда, суд шахсга қарашли ҳуқуқни ҳимоя қилишни рад этиши мумкин.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13, 20-моддалари, мазкур Кодекснинг 8, 10 — 13, 17, 22, 41-моддалари.

10-модда. Фуқаролик ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилиш

Фуқаролик ҳуқуқлари процессуал қонунлар ёки шартномада белгилаб қўйилганидек, ишлар қайси судга тааллуқли бўлишига қараб, суд, иқтисодий суд ёки ҳакамлик суди (бундан кейин — суд) томонидан ҳимоя қилинади.

(10-модданинг биринчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 14 сентябрдаги ЎРҚ-446-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2017 й., 37-сон, 978-модда)

Қонунда назарда тутилган ҳоллардагина фуқаролик ҳуқуқлари маъмурий тартибда ҳимоя қилинади. Маъмурий тартибда қабул қилинган қарор устидан судга шикоят қилиш мумкин.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддаси, мазкур Кодекснинг 9, 11 — 15-моддалари, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси 3, 4, 26, 27-моддалари, Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодексининг 25 — 31-моддалари, Ўзбекистон Республикасининг 16.10.2006 йилдаги «Ҳакамлик судлари тўғрисида»ги Қонунининг 9, 11-моддалари.

11-модда. Фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш усуллари

Фуқаролик ҳуқуқлари қуйидаги йўллар билан ҳимоя қилинади:

ҳуқуқни тан олиш;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 9, 10-моддалари, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг 19.11.2010 йилдаги «Мулк ҳуқуқини тан олишга оид ишларни кўришда иқтисодий судлар томонидан қонун ҳужжатлари қўлланилишининг айрим масалалари тўғрисида»ги қарорининг 4-банди.

ҳуқуқ бузилишидан олдинги ҳолатни тиклаш ва ҳуқуқни бузадиган ёки унинг бузилиши хавфини туғдирадиган ҳаракатларнинг олдини олиш;

битимни ҳақиқий эмас деб топиш ва унинг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 113, 114, 120, 121-моддалари, Уй-жой кодексининг 114-моддаси, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг 28.11.2014 йилдаги «Иқтисодий судлар томонидан битимларни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги фуқаролик қонун ҳужжатлари нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги қарорининг 3, 5 — 7, 11, 12, 29, 31, 32-бандлари.

давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг ҳужжатини ҳақиқий эмас деб топиш;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 9, 10, 12, 15, 78-моддалари, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 27, 184 — 189-моддалари.

шахсининг ўз ҳуқуқини ўзи ҳимоя қилиши;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 9, 13-моддалари.

бурчни аслича (натура) бажаришга мажбур қилиш;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 9, 10, 12, 734-моддалари.

зарарни тўлаш;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 14-моддаси, 117-моддаси иккинчи қисми, 122-моддаси тўртинчи қисми, 163-моддаси, 256-моддаси иккинчи қисми, 385-моддаси тўртинчи қисми, 721-моддаси олтинчи қисми, 766-моддаси, 892, 985, 993, 998, 999, 1003, 1009, 1012, 1026, 1107-моддалари.

неустойка ундириш;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 162, 260 — 263, 325 — 326, 330, 436, 454-моддалари, 720-моддаси биринчи қисми, Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси 99-моддаси олтинчи қисми, 104-моддаси.

маънавий зиённи қоплаш;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 1021 — 1022-моддалари, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси 112-моддаси, 187-моддаси.

Қўшимча маълумот учун қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 28.04.2000 йилдаги «Маънавий зарарни қоплаш ҳақидаги қонунларни қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги қарори.

ҳуқуқий муносабатни бекор қилиш ёки ўзгартириш;

Қаранг: мазкур Кодекснинг 455-моддаси, 495-моддаси бешинчи қисми.

давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг қонунга зид ҳужжатини суднинг қўлламаслиги.

Қаранг: мазкур Кодекснинг [9, 10, 12, 15, 78-моддалари](#), Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг [27, 184 — 189-моддалари](#).

Фуқаролик ҳуқуқлари қонунда назарда тутилган бошқача усуллар билан ҳам ҳимоя қилиниши мумкин.

12-модда. Давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг ҳужжатини ҳақиқий эмас деб топиш

Давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг қонун ҳужжатларига мувофиқ бўлмаган ҳамда фуқароларнинг ёки юридик шахснинг фуқаролик ҳуқуқларини ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузадиган ҳужжати суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин.

Суд ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топган тақдирда, бузилган ҳуқуқ ушбу Кодекснинг [11-моддасида](#) назарда тутилган усулларда ҳимоя қилиниши керак.

Қаранг: мазкур Кодекснинг [9, 10, 11, 15, 78-моддалари](#), Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг [27, 184 — 189-моддалари](#).

[Қаранг: суд амалиёти.](#)

13-модда. Фуқаролик ҳуқуқларини шахснинг ўзи ҳимоя қилиши

Фуқаролик ҳуқуқларини шахснинг ўзи ҳимоя қилишига йўл қўйилади.

Фуқаролик ҳуқуқларини шахснинг ўзи ҳимоя қилиш усуллари ҳуқуқни бузишга мутаносиб бўлиши ҳамда ҳуқуқ бузилишининг олдини олиш учун зарур ҳаракатлар доирасидан чиқиб кетмаслиги керак.

Қаранг: мазкур Кодекснинг 9 — 11-моддалари, Ўзбекистон Республикасининг 24.09.2012 йилдаги «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонунининг 8, 10-моддалари.

14-модда. Зарарни қоплаш

Агар қонун ёки шартномада зарарни камроқ миқдорда тўлаш назарда тутилмаган бўлса, ҳуқуқи бузилган шахс ўзига етказилган зарарнинг тўла қопланишини талаб қилиши мумкин.

Зарар деганда, ҳуқуқи бузилган шахснинг бузилган ҳуқуқини тиклаш учун қилган ёки қилиши лозим бўлган харажатлари, унинг мол-мулки йўқолиши ёки шикастланиши (ҳақиқий зарар), шунингдек бу шахс ўз ҳуқуқлари бузилмаганида одатдаги фуқаролик муомаласи шароитида олиши мумкин бўлган, лекин ололмай қолган даромадлари (бой берилган фойда) тушунилади.

Агар ҳуқуқни бузган шахс бунинг натижасида даромад олган бўлса, ҳуқуқи бузилган шахс бошқа зарар билан бир қаторда бой берилган фойда бундай даромаддан кам бўлмаган миқдорда тўланишини талаб қилишга ҳақли.

Қаранг: мазкур Кодекснинг 11-моддаси, 117-моддаси иккинчи қисми, 122-моддаси тўртинчи қисми, 163-моддаси, 256-моддаси иккинчи қисми, 385-моддаси тўртинчи қисми, 721-моддаси олтинчи қисми, 766, 892, 985, 993, 998, 999, 1003, 1009, 1012, 1026, 1107-моддалари.

Қаранг: суд амалиёти.

15-модда. Давлат органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан етказилган зарарни тўлаш

Давлат органи ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ бўлмаган ҳужжат қабул қилиниши, шунингдек улар мансабдор шахсларининг ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) натижасида фуқарога ёки юридик шахсга етказилган зарарнинг ўрни давлат томонидан ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи томонидан қопланиши лозим. Бундай зарарнинг ўрни давлат органининг бюджетдан ташқари маблағлари ёки фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг маблағлари ҳисобидан қопланади.

Давлат органи ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи бекор қилинган, уларнинг маблағлари етишмаган ёхуд давлат органининг бюджетдан ташқари маблағлари ёки фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг маблағлари бўлмаган тақдирда фуқарога ёки юридик шахсга етказилган зарарнинг ўрни Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан қопланади.

Зарар қайси давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мансабдор шахсларининг айби билан етказилган бўлса, суднинг қарори билан зарарнинг

ўрнини қоплаш ушбу органлар мансабдор шахсларининг зиммасига юклатилиши мумкин.

(15-модданинг матни Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 22 январдаги ЎРҚ-603-сонли Қонуни таҳририда — Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.01.2020 й., 03/20/603/0071-сон)

Қаранг: мазкур Кодекснинг 9, 10, 11, 12, 78-моддалари, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги Кодексининг 27, 184 — 189-моддалари, Ўзбекистон Республикаси 24.09.2012 йилдаги «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонунининг 14-моддаси.